

ÚSKALÍ INTERPRETACE KALKULU

(několik poznámek k Pokorného recenzi mé knihy *Význam a struktura*)

Vím, že je poněkud hloupé, když odpovídám na recenze svých knih. Důvodem, proč to opakovaně dělám, je to, že některé recenze nejsou recenzemi v pravém slova smyslu, ale spíše polemikami. Tak je to i s recenzí Martina Pokorného: čtenář se z ní nedoví mnoho o tom, o čem má kniha ve skutečnosti je, ale pouze o tom, co se v ní recenzentovi nelíbí (což ovšem autor poctivě přiznává).

Ne že bych si stěžoval. Když jsem o téže knize diskutoval *Filosofickém časopise* s Petrem Koťátkem, napsal jsem, že jsem některé věci v knize záměrně formuloval tak, jak jsem je formuloval, právě proto, že jsem doufal polemiku vyvolat. Mám totiž dojem, že česká filosofie příliš připomíná soubor ‚monád bez oken‘. Filosofové se pohybují v uzavřených skupinách, ve kterých se vzájemně utvrzují o správnosti svých odpovědí na ty otázky, které si zvykli si klást, a vůbec se nezajímají o to, co se děje venku. Přitom nejzajímavější filosofie podle mne vzniká tam, kde je filosof ze své ulity vytažen a postaven před jiné otázky, než na jaké je zvyklý.

Také Pokorného recenze mě přiměla se nad některými věcmi v mé knize zamyslet jinak, než jsem zvyklý; a přestože se mi mnohé z jeho námitek jeví jako nemístné, některé z nich přijímám; a několik z nich pak odkazuje k tématům, která by byla velice zajímavými předměty diskuse mezi ‚analytickými‘ a ‚kontinentálními‘ filosofy.

Shrnu nejprve, o čem má kniha je. Předložil jsem v ní určitý názor na povahu jazyka a na to, jak můžeme teoretizovat o jeho sémantice. Tento názor (který je prezentován zejména ve třetí části mé knihy), spočívá v tom, že to, co intuitivně nazýváme významem, je nejlépe chápat jako *rolí* příslušného výrazu, zvláště jako jeho *inferenční roli*; a že takové role lze explikovat jako abstraktní, množinové objekty, čímž je nejenom učiníme názornější, ale současně tím sémantiku ‚matematizujeme‘, což je podle mne dobře, protože nám to otevírá přístup ke staletími prověřenému arzenálu metod matematiky. Zdá se mi, a v knize jsem se to pokusil ukázat, že takovýto pohled na význam a na sémantiku odhaluje problematičnost mnohých v současné době populárních teorií jazyka (jako jsou teorie vznikající v rámci kognitivní vědy, Chomského teorie *language faculty*, teorie založené na Russellově pojmu *logická forma* atd.)

Předtím (ve druhé části knihy) jsem tento názor vykreslil jako kulminaci jistého myšlenkového směru, který jsem nazval *postanalytickou filosofií*: Tento směr, píše, začíná u Willarda V. O. Quina, který prosadil odklon od jazykového atomismu stojícího v základech filosofie jeho učitelů, a ukázal, že jazyk, a konkrétněji význam, je bytostně holistickou záležitostí. Donald Davidson pak ukázal, jak je význam svázán s pravdivostí. A Robert Brandom dospěl k závěru, že v teorii významu může jít jedině o ten aspekt pravdivosti, kterému by se dalo říkat ‚strukturální‘, a co nachází výraz v pojmu inference.

A ještě před tím, v první části knihy, připomínám myšlenky Ferdinanda de Saussura a snažím se naznačit, že quinovský holismus je v podstatě formou strukturalismu v de Saussurově smyslu tohoto slova. To je samozřejmě velice kontroverzní a velice provokativní tvrzení: jenom pojmové rámce, ve kterých tito dva teoretikové jazyka operovali, jsou natolik odlišné, že se jejich názory jeví jako téměř nesouměřitelné. Přesto se mi zdá, že to, co já vidím jako základní myšlenku Saussurova strukturalismu, totiž výklad ‚jazykové reality‘ jakožto čistě strukturální záležitosti, je přesně tím, čím se vyznačuje quinovský a post-quinovský pohled na jazyk.

V úvodu knihy píše, že mi nejde o historicky věrnou interpretaci myšlenek filosofů, o kterých je řeč: ‚Kapitoly věnované postanalytickým filosofům však nemají za cíl všestranný rozbor jejich názorů, ale především vyzdvihnoutí těch aspektů jejich stanovisek, které z nich

podle mého názoru činí strukturalisty. Na některých místech pak Quinova, Davidsonova, Sellarsova či Brandomova stanoviska domýšlím snad i způsobem, ke kterému by se oni sami nemuseli hlásit.“ (12) O de Saussurovi pak tohle samozřejmě platí dvojnásob – díky onomu tak propastně odlišnému charakteru jeho pojmového aparátu je jeho srovnávání s Quinem a spol. nutně podmíněno jistou, samozřejmě nikoli nekontroverzní transpozicí.

Vraťme se nyní k Pokorného recenzi. Její první část má, myslím, velice povedený název: *Válka o švýcarské dědictví*. Musím se ovšem přece jenom poněkud ohradit proti tomu, jak v ní Pokorný reprodukuje moje stanoviska. V knize sice skutečně píše, že „za pokračovatele saussurovského strukturalismu lze prohlásit některé filosofy, které by jinak do souvislosti s de Saussurem asi nikdo nedával“ a že „jako ‘vedlejší produkt’ ... z těchto úvah ovšem vyplynou i jisté pochybnosti o tom, zda legitimními dědici saussurovského strukturalismu jsou skutečně ti filosofové, kteří si toto dědictví deklarativně přisvojují“ (10-11); reprodukovat ale můj text jako vyhlášení boje o *pravý ‚saussurismus‘* či o *pravý odkaz* de Saussura, jak to Pokorný činí, se mi zdá být nepřiměřené (slovo „pravý“ se v mé knize nevyskytuje). Samozřejmě neříkám, že Quine & spol. jsou *vědomými* následovníky de Saussura či *opatrovateli jeho odkazu* – je dost pravděpodobné, že ho nikdo z nich vůbec nečetl. Poukazuji jenom na to, že quinovská holistická filosofie jazyka a Saussurův strukturalismus vykazují podle mne v některých ohledech překvapivou kongenialitu. A pokud je tomu skutečně tak, pak to, zdá se mi skutečně vyvolává potřebu zamyslet se nad tím, zda je jádro saussurovského strukturalismu skutečně v tom, čeho se chopili Deleuze, Derrida a spol.

Ještě důrazněji se musím ohradit proti tomu, že mi Pokorný podsouvá vidění hranice „předělu mezi analytickou a kontinentální filosofií“ jako věc „čistění zrna od plev“. Něco takového bych nikdy nevypustil z úst¹. Pokud jde o Deleuze a francouzské strukturalisty vůbec, musím také zdůraznit, že jsem v knize jasně napsal, že se necítím povolán předkládat hlubokou kritiku jejich přístupu; a že můj exkurz do Deleuze, uvedený v úvodu, je víceméně jenom záznamem mých osobních potíží s knihami toho typu (příčemž ovšem ze své zkušenosti vím, že rozhodně nejsem sám, kdo potíže tohoto druhu má).

Pokorného obrana toho, co Deleuze píše o matematice, se mi však nezdá být příliš účinná. Nevím, jakou roli by mělo hrát to, že francouzské *relation* znamená *vztah*: v češtině jsou slova *relace* a *vztah* také do velké míry synonymní. Na co jsem já poukazoval, bylo, že Deleuzovu termínu, ať už ho přeložíme jako *relace* nebo *vztah*, není možné dát rozumnou konzistentní interpretaci. (A říká-li Pokorný, že vidět sčítání atd. v rovnicích jako normální sčítání čísel je dobré jenom pro matematika, a že Deleuze, který nesleduje cíle matematiky, to má právo vidět jinak, pak mi to připadá o mnoho smysluplnější než říkat, že pes je savec jen pro biologa, a že nesleduje-li někdo cíle biologie, má právo ho vidět jako rybu. Jistě, ‘právo’ mu upřít nelze, ale je pak možné vůbec o něčem racionálně diskutovat?)

Pokud jde o Wittgensteina, s ním je to podle mne poněkud jinak, než píše Pokorný. Nikdy, ani ve snu, by mě nenapadlo tvrdit, že Wittgensteinův *Traktát* je strukturalistický v saussurovském či quinovském smyslu. V knize jsem se sice (jednou větou) zmínil o tom že i

---

¹ V článku, který jsem před časem publikoval, tento vztah hodnotím následujícím způsobem: „[Bylo by] značným zjednodušením vidět celou situaci tak, že filosofové se ... dělí na ‘hloupé’ kontinentální a ‘rozumné’ analytické. ... [A]ni analytická filosofie, jejímž deklarovaným cílem byl boj proti blábolu a bezobsažnosti, se sama nedokázala vyhnout scestím a různým svým specifickým formám bezobsažnosti (špatná analytická filosofie ovšem není na rozdíl od špatné filosofie kontinentální ani tak blábolním bez hlavy a paty, jako spíše scholastickým řešením technických problémů, které už nemají nic společného s lidským životem a světem).“ (Viz *Lidové noviny*, 21.11.1998, s. 21 [příloha *Orientace*].)

v něm, stejně tak jako v pracích Russella či Carnapa z téže doby, hrál pojem struktury důležitou roli, dále jsem ovšem konstatoval, že

Frege a jeho bezprostřední pokračovatelé, jakými byli Russell či Carnap [a sem jistě patří i raný Wittgenstein], .. sice ... měli oproti de Saussurovi náskok v tom, jak se jim podařilo teoreticky zvládnout abstraktní entity, avšak v pochopení oné ‘strukturální’ povahy jazyka, na kterou de Saussure ve svém spise tak jasnozřivě poukázal, měli naopak značnou ztrátu. Tuto ztrátu se, domnívám se, daří dohánět právě až té generaci filosofů, jejímž příslušníkem (kterými se budeme zabývat ve druhé části této knihy) je už lépe říkat postanalytici. (65)

Pokud má tedy Pokorný pocit, že se snažím ‘na svou stranu’ dostat *raného* Wittgensteina, je to pocit zcela nepodložený (čímž nechci říci, že by se v *Traktátu* nedaly najít hluboké myšlenky, či věci předznamenávající jeho pozdější, mně bližší filosofii²).

Zcela jinak je to s *pozdním* Wittgensteinem. Zdá se mi, že lze jen stěží zpochybnit, že pro něj byl význam, tak jak to propaguji já, *rolí*, konstituovanou pravidly jazykové hry. (O *inferenční* roli ovšem explicitně hovoří pokud, vím, jenom v *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*, Blackwell, Oxford, 1956, ss. 24, 398: “Pravidla logické inference nemohou být ani správná ani nesprávná. Ustanovují význam znaků. ... Pravidla inference můžeme nahlížet – chci říci – jako udělující znakům jejich význam, protože jsou pravidly pro užívání těchto znaků.”)

Nejsem si jist, co Pokorný myslí tím, když říká, že „pojem pravidla neoznačuje formulí umožňující nekonečný rekurz“. I když vstřícně předpokládám, že pro mne jinak ne příliš stravitelným obratem „pojem pravidla neoznačuje formulí“ myslí to, co bych já vyjádřil prostě jako „pravidlo není formulí“, mám problém s „nekonečným rekurzem“. *Umožňovat nekonečný rekurz*, řekl bych, znamená být bez vždy aplikovatelný na výsledek své předchozí aplikace. O „nekonečném rekurzu“ tedy můžeme hovořit jenom u těch pravidel, které nějakým způsobem produkují z nějakých entit entity stejného typu – takže například pravidla silničního provozu či pravidla pro to, za jakých vnějších okolností je správné tvrdit tu či onu větu, rekurzivně aplikovatelná nejsou – pojem rekurze pro ně totiž prostě nedává smysl. O rekurzi lze hovořit v souvislosti s takovým druhem pravidla, jako je pravidlo jak přičítat jedničku. A pro takové pravidlo se mi zase zdá být rekurzivní aplikovatelnost natolik konstitutivní, že říkat, že rekurzivně aplikovatelné není, je vlastně totéž co říkat, že takové pravidlo vůbec neexistuje. A o tom, že pravidla tohoto typu existují, se podle mně rozumně pochybovat nedá (všichni umíme ke kterémukoli čílu jedničku *správně* přičíst, byť by to bylo číslo, které dosud nikdo nikdy nesčítal) a nepochyboval o tom ani Wittgenstein (jak dokládá to, že si s jejich povahou tak lámal hlavu – jak ve *Filosofických zkoumáních*, tak jinde). Je samozřejmě pravda, že ten poukázal na to, že *povaha* tohoto pravidla představuje hluboký filosofický problém³.

Nezdá se mi tedy být zpochybnitelné, že Wittgenstein přijímal názor, že jazyku jsou konstitutivní pravidla a že význam má hodně co dělat s rolí vzhledem k těmto pravidlům – že

---

² Jednou z nich je podle mne konstatování „nemožnosti myslet nelogicky“, na které v knize odkazují. Avšak zatímco v *Traktátu* se logika zdá být věcí jakýchsi nám navždy transcendentních zákonů, ve svých pozdních pracích již Wittgenstein nahlíží, že onen druh nutnosti, který pocítujeme jako logický, nemůže pocházet z ničeho jiného než z (námi samotnými ustanovených) pravidel našich jazykových her. „Chci říci, že toto musení odpovídá koleji, kterou pokládám do jazyka,“ říká Wittgenstein v *Poznámkách o základech matematiky*. (*Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*, Blackwell, Oxford, 1956, 155-156).

³ Srov. můj populární článek *Co vím, když vím, jak dál*, Vesmír č. 5, 1998.

tedy *pozdní* Wittgenstein je ‘na mé straně’ (tedy samozřejmě že já jsem na jeho)⁴. Klíčový problém, se kterým se podle mne ve *Filosofických zkoumáních* potýká, je ten, že tato pravidla nemohou být obecně *explicitní* – protože pro každé explicitní pravidlo můžeme požadovat další pravidlo pro to, jak to první interpretovat. Wittgenstein, alespoň jak já mu rozumím, se tedy nesnaží odmítnout existenci nebo ‘rekurzivitu’ pravidel jazyka, ale řeší problém, jak mohou být tato pravidla více než pouhými *pravidelnostmi*, a přitom nebýt *explicitními předpisy*. §211, který Pokorný cituje, tedy podle mne neříká, že pravidla neexistují nebo nejsou rekurzivní, ale že (alespoň některými) pravidly se musíme řídit jiným způsobem, než ‘vědomě’.

Pokornému dále zjevně připadá nemístné, že se podrobně věnuji Fregovi, a nikoli Husserlovi. Diskuse o tom, zda Husserl „pro založení přijatelné ne-psychologické teorie abstraktních entit učinil více než Frege“, by byla, myslím, nesmírně zajímavá, zde se do ní však pouštět nebudu. Na Husserla se samozřejmě nevztahují námitky, které mám ke stylu filosofování francouzských strukturalistů; ve své knize jsem však směřoval k matematizované teorii sémantiky, a z tohoto hlediska se jeví jako podstatný Frege⁵.

Přiznávám, že ve druhé části své recenze nade mnou recenzent získává poněkud návrch – dosti přesvědčivě totiž ukazuje, že jsem si při výkladu své interpretace de Saussura některých ohledech příliš zjednodušil život a ‚včetl‘ do *Kurzu* věci, které tam ve skutečnosti nejsou, ale které bych tam já rád viděl. Uznávám, že doložil, že ‚můj Saussure‘ je v některých ohledech méně ‚Saussurovým Saussurem‘ než by se z mé knihy zdálo, a že jsem měl pečlivěji oddělit to, co předkládám jako prostou rekonstrukci Saussurových myšlenek, od toho, kde už tyto myšlenky nějak podle sebe domýšlím či modifikuji.

Přesto se mi však zdá, že to nejpodstatnější, o co mi jde, je udržitelné. Zdá se mi, že způsob, jakým de Saussure vidí ‚jazykovou realitu‘ jako záležitost hodnot, a hodnoty jako záležitost opozic, je skutečně veden toutéž myšlenkou jako quinovský holismus⁶. (Připouštím ovšem, že to, jak v knize lehce přecházím od *jazykové reality* k *sémantice* není neproblematické.) Netvrdím samozřejmě, že má ‘matematizace’ zrodu hodnot z opozic, kterou předkládám ve třetí kapitole své knihy, je věrohodnou rekonstrukcí toho, co de Saussure říká, zdá se mi však stále, že pomocí matematického aparátu lze skutečně ukázat, *jak a proč* se nám opozice mohou (či musejí?) zhmotňovat v hodnoty.

K této části recenze tedy jenom dvě nesouhlasné poznámky. Pokorného tvrzení, že saussurovská opozice není ‚*pouhým* doplňkem množiny‘, neboť je třeba ji ‚chápat

---

⁴ Lyotard a někteří další interpreti Wittgensteina bohužel zpopularizovali zavádějící obrázek, na kterém je Wittgenstein vykreslen jako svého druhu relativista, jehož vrcholným výsledkem bylo konstatování plurality jazykových her. Toto konstatování, jak jsem poznamenal jinde (viz můj článek *Proč Wittgenstein opustil traktátovskou teorii jazyka a proč bychom jej měli následovat*, ORGANON F 10, Příloha, 14-22), je ve skutečnosti pro Wittgensteina nikoli závěrem, ale *východiskem*, od kterého se odpichuje právě k analýze toho, co to vůbec znamená hrát jazykovou hru a potažmo řídit se pravidly, která ji konstituují.

⁵ Není bez zajímavosti, že zájem o Husserla v rámci analytické filosofie zažívá v poslední době jistou renesanci; a někteří z analytických filosofů se dokonce více či méně kloní, při posuzování jeho sporů s Fregem, na jeho stranu (viz např. Haaparanta, L., ed.: *Mind, Meaning and Mathematics (Essays on the Philosophical Views of Husserl and Frege)*, Kluwer, Dordrecht, 1994). Je myslím více než škoda, že u nás se ti, kdo rozumí Husserlovi, s těmi, kdo se zabývají Fregem, prostě míjejí, protože mají každý svou partu.

⁶ Důvody, o které toto své přesvědčení opírám, jsem nedávno velice zhuštěně shrnul v článku ‚Gavagai!‘, *The Philosophers Magazine* 20, 2002, 23-24.

dynamicky“, příliš nerozumím. Zaprvé, zdá se mi, že o dynamičnosti můžeme hovořit jenom z *diachronního* pohledu, zatímco já se explicitně omezují výhradně na pohled synchronní. Zadruhé říci, že nějaká množina je *jenom* doplňkem, nedává rozumný smysl: *každá* množina je doplňkem nějaké jiné množiny (přesněji řečeno mnoha jiných množin); a charakterizoval-li jsem opozici jako doplněk ekvivalence, pak jsem to učinil jedině proto, že ekvivalenci dokážeme charakterizovat jednodušeji a elegantněji.

Druhá poznámka se týká Pokorného diskuse mých příkladů prototypických znaků, jako je *lev* ve vztahu k *Česku*. Říká-li Pokorný, že „pravda je taková, že vztah *lev*-*Čechy* lze nomenklaturně (dez)interpretovat“, pak nevím, jak se jeho stanovisko liší od toho, co já říkám – na obecné rovině – v knize: totiž, že „saussurovskou myšlenku *sémiologie* je tak, domnívám se, možné chápat (a případně rozvíjet) různými, rozumnými i méně rozumnými způsoby“. Mám ovšem pocit, že Pokorného snaha o doložení, že *Čechy* jsou „vázané“ na *lva* – to jest, jestli tomu dobře rozumím, že po ustanovení tohoto znaku to už nejsou stejné *Čechy* jako před tím – se mi zdá být poněkud násilná.

Třetí část Pokorného recenze se mi pak zdá být založena téměř výhradně na nedorozuměních a dezinterpretaci toho, co jsem napsal. (Beru za to ovšem na sebe část zodpovědnosti, protože Pokorný se nezdá být, přes mé výhrady k jeho recenzi, nevnímavým čtenářem, a dokázal-li mně takto neporozumět, nemůže na tom svůj podíl nemít i to, jak své myšlenky v knize prezentuji.)

V knize neříkám, že matematika *vyřešila* otázku ontologického postavení abstrakt (ani nevím, co by *vyřešení* mělo v tomto kontextu znamenat). Co na toto téma říkám, je následující: Prostě konstatovat, že někde existuje jakési platónské nebe, ve kterém najdeme všechna možná abstrakta, vyvolává takové množství dalších otázek, že je to pro mnohé filozofy jednoduše nestravitelné (a někteří se proto uchylují k opačnému extrému, totiž k názoru, že nic jako abstraktní objekty neexistuje). Moderní matematika ukázala, že v podstatě všechny abstraktní objekty, se kterými se v jejím rámci můžeme setkat, jsou rekonstruovatelné jako různé druhy (někdy velice komplikovaných) množin. (Tak uspořádaná dvojice $\langle a, b \rangle$ je chápána jako množina $\{\{a\}, \{a, b\}\}$; vztah je chápán jako množina uspořádaných dvojic; funkce jako speciální případ vztahu; ‚systém‘ jako uspořádaná dvojice tvořená množinou a souborem vztahů plus funkcí na této množině atd. atd.) Nakolik tedy přiznáme matematice status obecné teorie abstraktních objektů (či alespoň ‚forem‘ abstraktních objektů), můžeme existenci veškerých abstraktních objektů redukovat na jedinou podmínku, totiž že pro každý soubor entit existuje entita, která je právě těmito entitami ‚tvořena‘. Zdá se mi, že jde o předpoklad nesrovnatelně stravitelnější než existenci veškerých typů abstraktních objektů prostě rovnou předpokládat.

Další nedorozumění plynou zdá se mi, z toho, že Pokorný zřejmě nějak ztotožňuje sémantiku založenou na teorii množin se sémantikou extenzionální. (To ve mně vzbuzuje podezření, že vůbec nečetl poslední kapitulu mé knihy, kde extenzionální a neextenzionální sémantiky podrobně rozebírám.) Jak správně podotýká, je třeba odlišovat intuitivní východiska teorie množin, která mají co dělat se sdružováním objektů, které se vyskytují ve světě kolem nás, od *matematické* teorie množin. A ač *v jistém smyslu* tato teorie extenzionální je (sice v tom smyslu, že množina je jednoznačně určena svými prvky), je standardně úspěšně užívána jako prostředek budování i neextenzionálních sémantik⁷.

---

⁷ Pokorný píše, že existuje celá řada extenzionálních sémantik. Pokud myslí sémantikou, tak jako já, teorii významu, pak bych rád znal alespoň jednu: podle mého názoru nemůže nikdo, kdo se jazykem seriózně zabývá, navrhopvat ztotožnění významu s extenzí, to jest například významu slova *kráva* s množinou (aktuálně existujících) krav.

Říká-li dále Pokorný, že explikují-li významy jako množiny, musím být schopen říci „jak se při komunikaci k těmto množinám vztahujeme“ a „jak by měly produkty abstrakce vstupovat do komunikace“, pak mu z mého přístupu uniká něco zásadně podstatného. Já totiž říkám, že rekonstruuji-li význam jako množinu, pak tím rekonstruuji *rolí* tohoto výrazu v komunikaci. Taková rekonstrukce je samozřejmě záležitostí *post hoc*; je věcí teoretické reflexe. Takto chápané významy jsou tedy mnohem spíše *nástrojem* sémantické teorie než jejím *předmětem* (viz oddíl 5.3 mé knihy): účastníci komunikace se k příslušným množinám „vztahují“ jedině v tom smyslu, že používají výrazy způsoby, které jsou pomocí těchto množin zachyceny.

Pokud jde o pojem abstrakce, jak se jím zabývám ve třetí kapitole knihy: tento pojem nehraje žádnou roli v mé teorii významu, slouží mi pouze jako nástroj výkladu toho, co vidím jako saussurovský mechanismus zrodu hodnot z opozic. (Saussure totiž v *Kurzu* hovoří v rámci pojednání o hodnotách o vztahu mezi konkrétními vlaky jezdícími z Ženevy do Paříže a abstraktním ‚vlakem‘, který je těmito konkrétními entitami instanciován, tedy o vztahu, který je v tradiční terminologii právě abstrakcí. Je tedy, ptám se v knize, jeho pojem hodnoty redukovatelný na takovouto přímočarou teorii abstrakce? A odpovídám: nikoli, vztah mezi jazykovou hodnotou a tím, čeho je to hodnota, je mnohem komplikovanější – protože jazyk je *soustavou celků a částí*.) A z hlediska toho, o co mi jde, se mi rozdíl mezi konkrétními a abstraktními předměty nejeví jako podstatný – takže nevím, v jakém smyslu bych pak měl na stranách 73-74 a 77 své knihy „více vážit slova“.

Pokud jde o Frege, i s ním se to podle mne má podstatně jinak, než jak to vidí Pokorný. Ten totiž píše:

Peregrin naznačuje, že Frege učinil první krok k chápání pojmu jako množiny. Oporou je mu poznámka pod čarou ze spisu *Základy aritmetiky*, kde Frege ve vztahu ke své definici počtu říká: ‚Domnívám se, že místo *rozsah pojmu* by se dalo jednoduše říci *pojem*.‘

Marně jsem ve své knize hledal něco, o co by mohl Pokorný toto své tvrzení opírat: o chápání pojmu jako množin v souvislosti s Fregem tam nikde nehovořím a ani o uváděné poznámce se vůbec nezmiňuji.

V jistém smyslu ovšem není názor, který mi připisuje, tak docela nepravdivý. Dá se skutečně říci, že Frege učinil „krok k chápání pojmu jako množiny“ – a to ve smyslu, který souvisí s jeho prosazením rozchodu sémantiky s psychologií a její sblížení s matematikou: pojem totiž ztotožnil s *funkcí* (v matematickém slova smyslu) přiřazující předmětům pravdivostní hodnoty. Tím inicioval cestu matematické explikace významů, která začala být postupně čím dál tím více uskutečňována v rámci teorie množin – takže na konci této cesty byly všechny významy, včetně těch, kterým Frege říkal pojmy (to jest významy predikativních výrazů), explikovány jako nějaký druh množin.

Pro Frege samotného však pojem jistě *není* množinou: už proto, že Frege pojmem množiny v našem slova smyslu vůbec nedisponoval. Podstatněji však proto, že v rámci své zralé teorie sémantiky kladl Frege vždy zásadní důraz na to, že *pojem* může být vyjadřován jedině ‚nenасыceným‘, predikativním výrazem, zatímco to, co bylo v rámci jeho pojmového rámce nejbližší našim množinám (totiž *průběh hodnot* té funkce, s jakou ztotožnil pojem), pro něj bylo *předmětem*, který může být vyjádřen jedině ‚nасыceným‘ výrazem, jménem. (Pokorného obsáhlému výkladu kulminujícímu tvrzením, že *směr A* není pojmem, pak nerozumím – má snad pocit, že já jsem tvrdil opak?)

Také pasáži o tom, že „v běžném životě často platí, že části celků se konstituují právě až na základě určité dílčí kongruence“ nerozumím – domnívá se snad recenzent, že něco takového popírám? V knize konstatuji, a pokouším se dokonce matematicky explikovat, že

„saussurovský strukturalismus ... nespočívá jenom v redukování ‘abstraktních’ entit jazyka na nějaké ‘konkrétní’ entity (jednotky) a opozice mezi nimi - spočívá v redukování i těch entit, které se nám z hlediska těch abstraktnějších jeví jako ‘konkrétní jednotky’ či ‘základní stavební kameny’, na opozice“ (59). Relace jsou tedy *konstitutivní* entitám.

Předposlední odstavec recenze se mi zdá být symptomatický pro to, jak se někteří filosofové dívají na formální metody. Pokorný v ní píše, že je chybou přirovnávat jazyk k motoru, protože jazyk není motor⁸. (V knize jsem napsal, že tak jako způsob fungování nějakého motoru, můžeme znázornit nějakým idealizovaným diagramem, můžeme i fungování jazyka ilustrovat pomocí nějakého zjednodušeného, třeba množinového, modelu.) To je prostě *non sequitur*: a říká-li mi někdo *přirovnáváš-li jazyk k motoru, pak říkáš, že jazyk není nic než motor*, pak musím nejen zdůraznit, že nic takového neříkám, ale především to, že prohlašovat, že jazyk je užitečné modelovat pomocí určité matematické struktury, je něco zásadně jiného než prohlašovat, že jazyk je matematická struktura.

To je totiž snad nejzásadnější tezí mé knihy: ačkoli významy podle mne nejsou objekty a jazyk rozhodně nespočívá v přiřazení takových objektů výrazům, neplyne z toho, že by nemohlo být z teoretického hlediska zajímavé dělat *idealizované modely* jazyka, které ho takto znázorňují – naopak, domnívám se, že je to jedna z nejslibnějších cest, jak získat do sémantiky jazyka vhled. Jistě, pokud někdo propadne bludu, že takový idealizovaný model je jazykem (a takových případů jistě není v dějinách filosofie či lingvistiky málo⁹) či že se z něj dozvíme odpověď na otázku, co to význam je, je třeba ho z tohoto omylu vyvést. Existuje však podle mne nemálo netriviálních otázek, týkajících se sémantiky přirozeného jazyka, které jsou dobře zodpověditelné právě za pomoci takových modelů.

Název Pokorného recenze, chápu-li ho dobře, se zdá odkazovat k tomu, že jazyk není kalkul. Není, stejně tak jako krajina není mapa. Přesto bychom, domnívám se, neměli propadnout tomu, co jsem v doslovu k anglické verzi své knihy¹⁰ nazval *syndromem romantického kartografa*:

Představme si kartografa, který má vytvořit mapu vesnice a který je frustrován faktem, že musí zachytit úžasnou středověkou kapli prostě obyčejným symbolem, jaký se pro vyznačení kaple na mapě používá. „Jak bych mohl,“ hloubá, „vyměnit onu úžasnou působivost a onu ohromující atmosféru této stavby za takový jednoduchý geometrický tvar?“ Nakonec mapu odmítne vytvořit. (A v důsledku toho onu vesnici nikdo cizí nenajde a nebude moci tu úžasnou kapli obdivovat.) A obvyklý omyl spojený s formální sémantikou může být, domnívám se, připodobněn právě k této situaci: přesvědčení, že pokud není model schopen zachytit všechny detaily fungování jazyka nebo vystihnout jeho ‚ducha‘, je k ničemu, je právě tak scestné jako takové ochromení romantického kartografa.

Jaroslav Peregrin

---

⁸ Pokud jde o Pokorného poznámku, že z jazyka by mohlo být možné *sestrojit* motor: moc bych ho prosil, aby mně, kdyby někdo něco takového dělal, dal vědět. Takovou neuvěřitelnou věc bych si skutečně nechtěl nachat ujit.

⁹ Já osobně v tomto kontextu obvykle cituji Richarda Montagua, který opakovaně prohlašoval, že mezi formálními jazyky logiky a přirozeným jazykem není žádný principiální rozdíl (viz např. můj článek *Formalization of Language as a Means of Philosophical Analysis*, in *Proceedings of Analyomen* 1, ed. G.Meggle & U.Wessels, de Gruyter, Berlin, 1994, 939-945).

¹⁰ *Meaning and Structure*, Ashgate, Aldershot, 2001.